

*М.В. Кікалішвілі,
кандидат юридичних наук, доцент
(Академія адвокатури України)*

Правовий стан і правові взаємодії засудженого в кримінально- виконавчому праві України

Ключові слова: *засуджений, правовий стан засуджених, права, обов'язки, гарантії, правова взаємодія.*

Підставою виконання кримінального покарання і, відповідно, застосування заходів кримінально-правового характеру є вирок суду, що вступив в законну силу. Особу, щодо якої винесено обвинувальний вирок, називають засудженим. Загальні положення й принципи виконання кримінальних покарань, а також правовий стан засуджених визначені кримінально-виконавчим законодавством.

Відповідно до загальновизнаних норм міжнародного права і Конституції України, кримінально-виконавче законодавство і практика його застосування ґрунтуються на суворому дотриманні гарантій захисту від катувань, насильства та іншого жорстокого або принижуючого людську гідність поводження із засудженими. В основі правового стану засуджених — повага й охорона їх прав, свобод і законних інтересів. Держава зобов'язана забезпечувати законність застосування засобів виправлення засуджених, їх правовий захист і особисту безпеку при виконанні покарань.

Розгляд правового стану осіб, що відбувають покарання, обумовлюється необхідністю підвищення ефективності процесу виконання кримінального покарання, застосування заходів виправного впливу. Виконання засудженими покладених на них обов'язків і реалізація належних їм прав і законних інтересів утворюють той правовий режим відбування покарання, який необхідний для досягнення поставлених перед ним цілей.

Крім того, необхідно зазначити, що соціально-правове значення інституту правового стану осіб, що відбувають покарання, не вичерпується рішенням завдань у сфері правоохоронної діяльності. Україна є учасником численних міжнародних угод, вона визнає цілу низку міжнародних стандартів, у першу чергу ООН і Ради Європи, з питань дотримання прав засуджених і осіб, що тримаються під вартою, і виконує їх у відповідності зі своїми економічними й соціальними можливостями. Як приклад таких стандартів можна навести такі документи ООН, як “Міжнародний пакт про громадянські і політичні права” (1973), “Мінімальні стандартні правила поводження із в'язнями” (1955), “Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються виконання правосуддя по відношенню до неповнолітніх” (1985), “Стандартні мінімальні правила ООН по відношенню до заходів, які не пов'язаних з тюремним ув'язненням” (1990), “Європейські тюремні правила” (1987) та ін.

Визнання засудженого суб'єктом прав і обов'язків, визначення кола цих прав і обов'язків є необхідною умовою дотримання принципу законності в кримінально-виконавчому праві. Це дозволяє встановити вірний підхід до засудженого при відбуванні ним покарання.

Визначальним моментом правового стану засудженого повинно бути чітке з'ясування того, що при відбуванні покарання, він зали-

шається громадянином України. У свою чергу, особи, що відбувають покарання, як громадяни держави Україна, які у відповідності зі ст. 3 Конституції України визнані найвищою соціальною цінністю [1, 2], наділені правами й обов'язками.

Виконання засудженими обов'язків і реалізація властивих їм прав і законних інтересів створюють той правовий режим відбування покарання, що є основою для досягнення поставлених перед покаранням цілей, у першу чергу — виправлення засуджених. Чітка регламентація правового стану засуджених є важливим інструментом їх правового й морального виховання в душі поваги до закону, прав і законних інтересів інших людей.

Правовий стан осіб, що відбувають покарання, можна сформулювати як заснований на загальному статусі громадян України й детермінований правовими нормами стан засуджених під час відбування ними кримінального покарання.

Правовий стан засуджених являє собою різновид спеціального правового стану, що, у свою чергу, поділяється на правові стани осіб, що відбувають різні види покарання (позбавлення волі, обмеження волі, виправні роботи й інші) [3, 94–95]. Якщо покарання, не пов'язані з ізоляцією засудженого від суспільства (наприклад, штраф, конфіскація майна), зачіпають лише окремі сфери життєдіяльності людини — його майнові або трудові відносини, то покарання у вигляді позбавлення волі істотно змінюють правовий статус засудженого як громадянина внаслідок застосування до нього найбільш суворих обмежень. У той же час правовий статус всіх засуджених випробовує на собі вплив ряду загальних факторів. Ці обставини враховані в новому Кримінально-виконавчому кодексі України. Крім того, багато елементів правового стану засуджених розкриваються в главах і статтях Кодексу, присвячених порядку й умовам виконання й відбування конкретних видів покарання. Такий підхід дозволив не тільки систематизувати обов'язки, права й законні інтереси засуджених, але й закріпити їх головним чином на рівні закону, а не відомчих нормативних актів, як це мало місце раніше. Ця обставина має досить важливе

значення, у тому числі й у плані дотримання законності при виконанні кримінальних покарань.

Визначальною рисою спеціального правового стану засуджених є те, що воно базується на загальному правовому стані громадян України, оскільки державний осуд особи не позбавляє її громадянства України й, відповідно, загального правового статусу громадян держави. Збереження громадянства щодо осіб, що вчинили злочини, відповідає міжнародним актам, які закріплюють принципи поведіння із засудженими, і являє яскравий приклад реалізації принципів демократизму й гуманізму в сфері виконання покарань.

Збереження громадянства означає, що засуджений користується загальногромадянськими правами й має обов'язки, які мають і громадяни України, але з деякими обмеженнями. Засуджені є як суб'єктами загальних, цивільних, так і спеціальних, властивих лише умовам відбування покарання, відносин. Внаслідок цього з'являються спеціальні права, законні інтереси й обов'язки засуджених. Покарання, як різновид державного примусу, виражається в тому, що засуджений несе певні обмеження з метою виправлення, а також попередження здійснення нових злочинів як засудженими, так і іншими особами. Крім того, державно-примусовий характер мають і сам порядок і умови відбування покарання. У правовій формі державний примус виражається у вигляді обмежень прав і свобод людини й громадянина.

Частина 2 статті 7 Кримінально-виконавчого кодексу говорить про те, що засуджені користуються всіма правами людини й громадянина, за винятком обмежень, зазначених у законах України, Кримінально-виконавчому кодексі й встановлених вироком суду [2, 4–5]. Так, спрощений порядок розірвання шлюбу з особою, що відбуває покарання у вигляді позбавлення волі, що обмежує права засуджених, передбачений Кодексом законів про шлюб та сім'ю, зменшення заробітку осіб, що відбувають покарання у вигляді виправних робіт без позбавлення волі, ґрунтується на кримінальному законі, що передбачає відрахування із заробітку засудженого, а розмір

відрахувань і строки встановлюються вироком суду. І, нарешті, обмеження засудженого в правах і обов'язках можуть впливати з режиму. Так, режим позбавлення волі допускає ізоляцію засудженого від суспільства, внаслідок чого він не має права вибору місця проживання, вільного розпорядження своїми коштами, речами. Варто помітити, що чим суворіше режим відбування покарання, тим вужче коло прав і ширше коло обов'язків у засудженого, і навпаки, чим менш суворий режим, тим більше прав має засуджений.

Правовий стан засуджених іноземців і осіб без громадянства визначається законами України, а також міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою України [4, 5]. Для засуджених іноземних громадян і осіб без громадянства, що відбувають покарання, встановлюються обмеження, як і для громадян України. Однак їх обмеження відрізняються від тих, які мають громадяни України, тому що вони перебувають у неординарних правових відносинах з державою.

Громадяни України наділені конституційними правами, через що вони несуть і конституційні обов'язки. Іноземці ж і особи без громадянства мають лише ряд обов'язків, аналогічних обов'язкам громадян України. Обсяг прав, які мають іноземні громадяни й особи без громадянства забезпечує їм недоторканність, захист законних особистих інтересів. Проживаючи на території України, вони мають певні обов'язки, виконання яких необхідно в інтересах держави. Але серед прав іноземних громадян і осіб без громадянства відсутні такі, які давали б їм можливість брати участь у вирішенні важливих для України питань (наприклад, активного й пасивного виборчого права). Що стосується обов'язків, то зазначеним особам не потрібно, наприклад, нести військову службу [5, 83].

В умовах виконання покарання відбувається не тільки обмеження загальних прав громадян, а і їхня конкретизація й доповнення. Доповнення загальних прав і свобод громадян щодо умов виконання покарання відбувається за рахунок регулювання законом специфічних відносин, які не мають аналогів у суспільному житті й властиві тільки відбуванню покарання того або іншого виду.

Серед норм КВК України, присвячених правовому стану засуджених, особливе значення мають ті, які закріплюють найбільш значущі права й законні інтереси засуджених до позбавлення волі і певною мірою відображають ті процеси, що відбуваються в українському суспільстві — гуманізації й демократизації. До їх числа можна віднести норми, що закріплюють права засуджених на одержання й відправлення посилок, передач, бандеролей, грошових переказів, права на побачення (включаючи тривалі побачення за межами кримінально-виконавчої установи), на поштово-телеграфний зв'язок і телефонні розмови, права на короткостроковий виїзд. Як своєрідні показники, що характеризують ступінь свободи засуджених у місцях ізоляції від суспільства, можна вказати на надання законом можливості: здобувати продукти харчування й предмети першої необхідності, взуття, одяг і інші промислові товари; оплачувати й одержувати, крім безкоштовної медичної допомоги, додаткові лікувально-профілактичні послуги; дарувати, успадковувати й заповідати особисте майно.

На жаль, варто визнати, що на сьогоднішній день, стосовно засуджених, що відбувають покарання в місцях позбавлення волі, й осіб, що утримуються під вартою, існує відмінність між обсягом прав і свобод, наданих їм законом, і тим обсягом прав і свобод, якими вони користуються фактично. Основними причинами такого положення є зростання числа згаданих осіб за відсутності в державі необхідних коштів на їх утримання. Внаслідок цього порушуються передбачені законом норми розміщення, матеріально-побутового й санітарно-медичного забезпечення засуджених і ув'язнених.

Конкретизуючи загальні права й обов'язки засуджених можна виділити такі — суб'єктивні права засуджених, їхні законні інтереси і юридичні обов'язки. Суб'єктивні права засуджених — це закріплені в законі й гарантовані державою можливості певної поведінки засудженого або використання ним соціальних благ, які забезпечуються юридичними обов'язками службових осіб органів виконання покарання.

Законні інтереси засуджених, це, по-перше, прагнення одержати передбачене законом соціальне благо як матеріальне (наприклад, одержання додаткових посилок, передач), так і духовне (одержання додаткового побачення, телефонної розмови). По-друге, можливість клопотати (а не вимагати) перед уповноваженими органами щодо реалізації законних інтересів засуджених. І, по-третє, можливість звернутися до компетентних органів за захистом своїх інтересів.

Серед суб'єктивних прав і законних інтересів засуджених, передбачених Кримінально-виконавчим кодексом України, можна виділити такі — засуджені мають право на одержання інформації про свої права й обов'язки, про порядок і умови відбування призначеного судом виду покарання. Адміністрація установи або органа, що виконує покарання, зобов'язана надати засудженим зазначену інформацію, а також ознайомити їх зі змінами порядку й умов відбування покарань. Засуджені мають право на ввічливе ставлення до себе з боку персоналу установи, що виконує покарання. Вони не повинні піддаватися жорстокому або принижуючому людську гідність поводженню. Примусові заходи до засудженого можуть бути застосовані не інакше, як на підставі закону. Незалежно від їхньої згоди, засуджені не можуть бути піддані медичним й іншим досліддам, які ставлять під погрозу їх життя й здоров'я. Засуджені мають право звертатися із пропозиціями, заявами й скаргами до адміністрації установи або органа, що виконує покарання, у вищі органи керування установами й органами, що виконують покарання, суд, органи прокуратури, органи державної влади й органи місцевого самоврядування, суспільні об'єднання, а також у міжнародні органи по захисту прав і свобод людини, якщо вичерпані всі наявні внутрішньодержавні заходи правового захисту. Засуджений вправі звернутися із заявою до будь-якої службової особи установи, що виконує покарання, із проханням про забезпечення особистої безпеки. У цьому випадку зазначена службова

особа зобов'язана негайно вжити заходів щодо забезпечення особистої безпеки засудженого. Законом передбачене право на соціальне забезпечення засуджених, у тому числі на одержання пенсій і соціальних допоміг, право на охорону здоров'я, включаючи одержання первинної й спеціалізованої медичної допомоги. Для одержання юридичної допомоги засуджені можуть користуватися послугами адвокатів, а також інших осіб, що мають право на надання такої допомоги. Засудженим гарантована свобода совісті й свобода віросповідання. Вони вправі сповідати будь-яку релігію або не сповідати ніякої релігії, вільно обирати, мати й поширювати релігійні переконання й діяти відповідно до них. Слід зазначити, що при здійсненні прав засуджених не повинні порушуватися умови й порядок відбування покарань, а також права й законні інтереси інших осіб.

Наявність прав нерозривно пов'язане з обов'язками. Суть юридичних обов'язків засуджених зводиться до вимоги необхідного, з погляду держави, влади й закону поводження, що є обов'язковим, незаперечним і забезпечується засобами державного примусу. По-перше, це необхідність здійснення певних дій (обов'язок засуджених до позбавлення волі працювати, обов'язок засудженого до штрафу сплатити його у встановлений законом термін); по-друге, необхідність утримуватися від заборонених законом дій.

Юридичні обов'язки засудженого можна визначити як встановлену в зобов'язуючих і заборонних нормах міру поводження засудженого під час відбування покарання, що забезпечує досягнення цілей покарання, підтримку правопорядку під час його відбування, а також дотримання прав, законних інтересів як самого засудженого, так і інших осіб. Невиконання засудженими покладених на них обов'язків, а також невиконання законних вимог адміністрації установ і органів, що виконують покарання, тягнуть встановлену законом відповідальність.

Список літератури:

1. Конституція України. — К.: Преса України, 1997. — 80 с.

2. Збірник нормативно-правових актів з курсу “Кримінально-виконавче право України” / Укладач С.В. Дьоменко. — Запоріжжя: ЗНУ, 2006. — 440 с.
3. Кримінально-виконавче право України: Загальна та Особлива частини / *О.М. Джужа, С.Я. Фаренюк, В.О. Корчинский*; Під заг.ред. О.М. Джужа. — 2-е изд., перероб. и допов. — К.: Юрінком Інтер, 2002. — 298 с.
4. Кримінально-виконавче законодавство України. Кримінально-виконавчий кодекс України. Нормативно-правові акти / *В.С. Ковальский, Ю.М. Хахуда*. — К.: Юрінком Інтер, 2005. — 451 с.
5. Кримінально-виконавче право України / *В.М. Трубников, В.М. Харченко, О.В. Лисодид, Л.П. Оника, А.Х. Степанюк*; Під ред. В.М. Трубникова. — Харків: Право, 2001. — 321 с.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются вопросы правового положения осужденных, их права, обязанности и их реализация в процессе отбывания наказания в уголовно-исполнительных учреждениях.

SUMMARY

In this article the questions of legal position are examined convicted, their rights, duties and enjoyment of their rights in the process of serving of punishment in criminally-executive establishments.

*Рекомендовано кафедрою
кримінального процесу та криміналістики*

Подано 15.11.07